

ZEKAT HÜKÜMLERİ

Doç. Dr. Nihat DALGIN*

ÖZET

Zekat, İslam dininin temel esaslarından olup, zengin müslümanlar için farz bir ibadet olması yanında, İslam toplumunu kuşatan, kapsamlı bir yardımlaşma kurumudur. Müslüman zenginler, temel ihtiyaçları dışında kalan, artıcı malvarlıklarından, yılda bir kez %2.5 oranında bir bölümünü, Kur'an'ın öngördüğü yerlere, karşılıksız olarak, zekat niyeti ile verirler.

Kişinin elinde bulunan ve ekonomik olarak, hakikaten veya hükmen artma özelliği bulunan bütün mallar, zekat malıdır.

Hangi mallardan ne miktar zekat alınacağı, nisap miktarının ne olduğu ve zekatın kimlere verilebileceği, bizzat Kur'an ve Sünnet tarafından belirlenmiştir.

Naslarda yer almayan, sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan, yeni gelir kaynaklarının zekatı hususu ise, İslam hukukçularının içtihatları ile belirlenmeye çalışılmıştır. Konunun bu yönü ile ilgili hâlâ farklı içtihatlar üretilmektedir.

I-ZEKATIN TANIMI, DİNDEKİ YERİ, ÖNEMİ VE ŞARTLARI

A-Tanımı

Zekat, sözlükte artma, çoğalma, arıtma, övgü ve bereket gibi anlamlara gelmektedir¹.

İslami terminolojide ise zekat; zengin sayılan müslümanların, mallarının belli bir bölümünü, karşılıksız olarak, dinen belirlenmiş olan yardıma muhtaç kimselere vermeleri demektir².

* OMÜ İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrrem, Lisanü'l-Arab, Beyrut 1990, II,36; Zebidi, Muhammed Murtaza el-Hüsuni, Tâcu'l-arûs, Beyrut ts., X,164.

² Zekat; “dinin fakirlere verilmesini emrettiği belirli pay”, “dinin fakirlere verilmesini emrettiği belirli payın maldan çıkarılması” şeklinde de tanımlanmıştır. Zekatla ilgili olarak yapılmış değişik tanımlar için bkz. İbn Kudame, *el-Muğni*, Beyrut 1994, II, 433; Mevsili, *el-İhtiyar*, İst. 1980, I, 99; Şirbini, *Muğni'l-muhtac*,

B-Dindeki Yeri

Zekat; İslam Dini'nin temel ibadetlerinden biri olup, hicretin ikinci yılında, oruç ibadetinden sonra farz kılınmıştır. Meşruiyeti; Kitap, Sünnet³ ve İcma ile sabittir.

Kur'an'da zekat emri; **“namaz kılın, zekatı verin”** şeklinde, namazla birlikte, birçok yerde tekrarlanmıştır⁴.

Hz. Peygamber ise; **“İslam beş esas üzerine kurulmuştur. Bunlar; Allah'tan başka tanrı olmadığını ve Hz. Muhammed'in O'nun elçisi olduğunu kabul etmek, namaz kılmak, zekat vermek, haccetmek ve Ramazan orucu tutmaktır”**⁵ buyurarak, zekatın dindeki yerini belirtmiştir.

Bütün İslam alimleri de, zekatın İslam Dini'nin bir esası olduğunda fikir birliği içinde olmuşlardır⁶.

C- Zekatın Önemi

Zekat; ferdî, sosyal, iktisadî, siyasî ve ahlâkî yönleri de bulunan, çok yönlü bir ibadettir. Zengin ve fakir sınıflar arasındaki yardımlaşmanın bir ibadet halini almış şekli, zekatta kendini göstermektedir.

Zekatın, farz bir ibadet olması yanında; üzerine İslam dininin bina edildiği beş esastan biri oluşu⁷, toplumdaki farklı sınıflar arasında bir köprü oluşu⁸, insanın nefsin ve malını temizleyici oluşu⁹ ve sosyal güvenliği sağlayan, etkin bir kurum oluşu¹⁰ gibi özelliklere sahiptir.

Zekat konusuna Kur'an'da 30 kadar ayette yer verilmiştir. Hz. Peygamber ise, bu ayetleri açıklama sadedinde, tekrarlar dışında, 110 kadar hadislerle zekat hukukunun temellerini oluşturmuştur¹¹.

Daru'l-fikr ts., I, 368; el-Kardavi, Yusuf, **Fıkhu'z-zekat**, Beyrut 1980, I, 37; Komisyon, İbadet ve Müessese Olarak Zekat, İst. 1984, s. 1; Erkal, Mehmet, **“Zekat”**, Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, IV, 519.

³ Zekatın farziyeti ile alakalı hadisler için bkz. Buhari, **Zekat** 1; Müslim, **İman** 7; Tirmizi, **Zekat** 6; Ebu Davud, **Zekat** 5.

⁴ Örnek olarak bkz. **Bakara** 2/43, 110, 177; **Tevbe** 9/103; **Meryem** 19/31.

⁵ Buhari, **İman**, 1, 2; Müslim, **İman** 16.

⁶ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-müctehid**, Beyrut 1992, I, 301.

⁷ Buhari, **İman**, 1, 2.

⁸ Aclûnî, **Keşfu'l-Hafa**, I, 1416; el-Azîzî, **Sirâc**, II, 302.

⁹ **Tevbe** 9/113.

¹⁰ Beşer, Faruk, **İslam'da Sosyal Güvenlik**, Ankara 1987, s. 100 vd.

¹¹ Zekatla ilgili ayetler için Kur'an fihristlerine, hadisler için ise, hadis fihristleri yanında, İbnü'l-Esîr, **el-Câmiu'l-usûl li ahâdisi'r-resûl** isimli konuların alfabetik olarak ele alındığı esere (**hadis no:2655-2768**) bakılabilir.

Zekat yükümlüsü olan müslümanların, zekatlarını vermeleri İslam dininin kesin emridir. Bu emre uymayanların, büyük günah işlemiş oldukları ve bu emri inkar eden müslümanların, İslam dininden çıkmış sayılacakları konusunda İslam bilginleri görüş birliği içindedir.

Zekat ödemeyenlerin ahirette karşılaşacakları azap ayetlerde şöyle anlatılmaktadır: *“Allah’ın, lütfundan kendilerine verdiği şeylerde cimrilik edenler, bunu kendileri için hayırlı sanmasınlar. Aksine bu onlar içinkötüdür. Cimrilik ettikleri şey, kıyamet gününde boyunlarına dolacaktır...”*¹²; *“...Altun ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlara hemen acıklı bir azabı müjdele! (Bu paralar) cehennem ateşinde kızdırılıp, bunlarla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanacağı gün (onlara denir ki); işte bu kendiniz için biriktirdiğiniz servettir. Artık, yığmakta olduğunuz şeylerin azabını tadın”*¹³.

Hız. Peygamber de benzeri ifadelerle, zekat ödemekten kaçınanların ahiretteki cezalarını şöyle tasvir etmiştir: *“...zekatlarını vermeyenlere, kıyamet gününde bu madenler, ateşten levhalar haline getirilip onlarla sahiplerinin yanları, alnı ve sırtı dağlanacaktır. Bu levhalar soğudukça tekrar kızdırılarak, sahibi bunlarla azap görecektir...”*¹⁴.

D-Zekat Yükümlüsü Olmanın Şartları

Zekat mükellefi olmak için, hem zekatı ödeyecek şahsı hem de zekat malını ilgilendiren bazı şartlar vardır.

1-Zekat Yükümlüsü İle İlgili Olanlar

a-Müslüman olmak¹⁵.

b-Temyiz gücüne sahip ve ergen olmak. Bu şartı Hanefi fıkıh ekolündeki müçtehitler benimsemektedir.¹⁶ Ancak, bu ekolün kurucusu Ebu Hanife, ziraî mahsullerin zekatı hususunda mal sahibinin akıllı ve ergen olmasını şart koşmamaktadır.

Çoğunluğu oluşturan İslam hukukçuları ise, *‘zekat mükellefinin akıllı ve reşit olması’* şeklinde bir şart hiçbir zekat türü için ileri sürmemişlerdir¹⁷.

¹² *Âl-i İmran* 3/180.

¹³ *Tevbe* 9/34,35.

¹⁴ Buhari, *Zekat* 3; Müslim, *Zekat* 6; Ayrıca zekat ödemeyenlerin ahiretteki halleri ile ilgili hadisler için bkz. Buhari, *İ’tisam* 2; Müslim, *İman* 8; Tirmizi, *İman* 1,2; Ebu Davud, *Zekat* 1; Nesai, *Zekat* 3; Muvatta, *Zekat* 18.

¹⁵ İbn Rüşd, *Bidaye*, I, 301; İbn Kudame, *el-Muğnî*, II, 437.

¹⁶ Mevsilî, *el-İhtiyar*, I, 99 .

¹⁷ İbn Rüşd, *Bidaye*, I, 301 .

c-Hür olmak¹⁸. Zekat yükümlülüğü için hürriyetin şart koşulması, köleliğin mevcut olduğu dönemle ilgili bir şart olup, günümüzde geçerliliği yoktur.

2. Zekat Malı İle İlgili Olanlar

a-Malın tam mülk olması¹⁹. Yani, malın hem kendisi hem de menfaati, sahibinin yetki ve tasarrufu altında bulunmalıdır. Buna göre, şahsın hukuken malik olmadığı mallara zekat gerekmeyecektir. Örneğin, buluntu mala zekat ödenmez. Hırsızlık malına da zekat gerekmez. Çünkü, bu mal hukuken hırsızın mülkiyetine geçmez, hırsız da ona malik olamaz.

b-Malın artıcı (nâmî) olması²⁰. Yani, zekat malı, hakikaten ya da hükmen artarak, sahibine ekonomik kar sağlamalıdır. Buna göre, şahsa maddi bir kazanç sağlamayan, ancak kendilerinden yararlanmak ve hizmette kullanmak için elde bulundurulanan mallardan zekat ödenmeyecektir.

c-Malın aslî ihtiyaçlardan fazla olması²¹. Şahsın aslî ihtiyaçları için edindiği mallar zekattan muaf tutulmuştur. Bazı hukukçular, malın nâmî olması şartının içinde bu şartın mevcut olduğu düşüncesiyle, bunu ayrı bir şart olarak ileri sürmemişlerdir. Ancak, Hanefî kaynakları bu şartı açıkça ve ayrı bir şekilde ele almışlardır. Aslî ihtiyaçlar (*havâic-i asliyye*) ; bireyin yaşamı için zorunlu olan yiyecek, içecek, tedavi ve diğer kullanım amaçlı bulundurulanan aletlerden oluşmaktadır. Kişinin sahip olduğu malvarlığı, aslî ihtiyaç maddelerinden fazla olup, bu mallar artıcı (nâmî) olma özelliğini de taşıyorlarsa, bunlar zekata tabidir. Nitekim bir ayette, zekatın fazlalık olan maldan verileceği ifade edilmiştir: “ *Sana neyi infak edeceklerini soruyorlar. Onlara artanı (aslî / temel ihtiyaç maddelerinden fazla olanı) infak etmelerini söyle...* ”²².

Aileler için temel ihtiyaç maddeleri, zaman içinde, hem sayı hem de özellik açısından, değişme gösterebilirse de, yapay ihtiyaçları ve lüks sayılan kullanım malzemelerini de aslî ihtiyaç kalemine ilave ederek, zekattan muaf olan mal kapsamını genişletmek, İslam'ın zekattan hedeflediği sonuçlara ulaşmayı zorlaştıracaktır. Nitekim, aile reisinin, aile bireylerinin geçimini sağlarken, “ma'ruf” a uymasının istenmesi, temel ihtiyaçların, sosyal çevreye ve ekonomik düzeye göre karşılanması gerektiğini gösterir.

d-Malın nisap ölçüsünde olması. Malın aslî ihtiyaçlardan fazla olması yanında, bu mal varlığının belli ölçüde olması gerekmektedir. Mal varlığının türüne göre bu ölçü değişmektedir. Hz. Peygamber tarafından belirlenmiş

¹⁸ İbn Kudame, *el-Muğni*, II, 437.

¹⁹ İbn Rüşt, *Bidaye*, I, 301.

²⁰ Mevsilî, *el-İhtiyar*, I, 99.

²¹ Mevsilî, *el-İhtiyar*, I, 99.

²² *Bakara*, 2/ 219.

olan nisap miktarları, bir nevî dinen zengin sayılmanın ölçüleri olmakta, bu miktardan az mal varlığına sahip olanlar zekat ödemekle yükümlü tutulmamaktadırlar.

Buna göre, temel ihtiyaç mallarının dışında, 81 gr altın (20 miskal) , 560 gr gümüş (200 dirhem)²³ , 40 koyun, 30 sığır ve 5 deve ya da bunlar karşılığı ticarî mala, 650 kg (5 vesk) toprak ürününe sahip olan, bunlardan zekat ödemek durumundadır. Bu değerler, bugüne kadar İslam alimleri tarafından benimsenmiş bir kriter olmakla birlikte, günümüz dünyasında, Hz. Peygamber zamanındaki nisap tespiti aynıyla korunmasının gerekli olup olmadığı tartışılmakta, bunun sonucu olarak ise, günümüz şartlarında, asgari geçim indeksi ve benzeri indeksler yardımıyla, zenginlikte kriter alınacak ölçünün tespit edilmesi yönünde farklı görüşler savunulmaktadır. Konu aynı bağlamda, Diyanet İşleri Başkanlığının tertip ettiği Güncel Dini Meseleler İstişare Toplantısı –I (18 Mayıs 2002-İstanbul) ‘nda da tartışılmış olup, konunun detaylı bir şekilde ele alınması için, ileriki dönem toplantılarında tekrar ele alınmasına karar verilmiştir²⁴.

e-Malın borç karşılığı olmaması²⁵. Bireyin mülkiyetindeki malın, borç karşılığı olarak elde bulunmasının zekat ödemeyi engelleyip engellemediği tartışmalı bir husustur. Ancak, çoğunluğu oluşturan alimler, borcun ödenmesi halinde, eldeki mal varlığının, nisap altında kalacak olması durumunda, bu şahsın zekatla yükümlü olmayacağını belirtmişlerdir. Öte yandan, yine çoğunluk, ziraî mahsüllerin zekatında, sahibinin borçlu bulunmasının, ödenecek olan zekatı engellemeyeceğini savunmuşlardır²⁶.

Buradaki tartışmanın nedeni, borç karşılığı olarak elde bulundurululan mala, sahibinin tam anlamıyla malik olup olmadığıdır. Ziraî mahsüllerdeki tartışma ise, öşrün toprak vergisi mi, mahsül vergisi anlamında mı olduğu ihtilafına dayanmaktadır. Öşrü toprak vergisi olarak gören çoğunluğa göre, mahsül sahibinin borçlu olması, mahsülden zekat alınmasına engel olmayacaktır. Öşrü mahsul vergisi olarak görenler ise, sahibinin borçlu olması durumunda, elde ettiği mahsülden zekat alınmamasını savunmuşlardır.

²³ İlk dönemlerdeki zekat için birer ölçü kabul edilen dinar ve dirhemlerin günümüzdeki gram karşılığında farklı değerlendirmeler bulunması sebebiyle, 20 miskal ve 200 dirhem karşılığı olarak, farklı sonuçlar da bulunmaktadır. Örneğin M. Erkal, altın nisabını 20 miskal karşılığı olarak 85 gr, gümüş nisabını ise, 200 dirhem karşılığı olarak 595 gr şeklinde tespit etmektedir. Bkz. Erkal, a.g.m., IV, 535.

²⁴ Bkz. Güncel dini Meseleler İstişare Toplantısı- I Sonuç Bildirgesi md. 39.

²⁵ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 99.

²⁶ İbn Rüşd, *Bidaye*, I, 303; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 99, 100; Bilmen, Ömer Nasuhi, Hukukî İslamiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu, İst. ts., IV, 114.

f- Malın üzerinden bir yıl geçmiş olması. Toprak ürünleri dışındaki malların zekatında bu şart geçerli olduğundan, onlardaki zekat yıl sonunda verilmektedir. Toprak ürünlerinin zekatında ise, bu şart geçerli olmadığından, bunların zekatı, hasat edildiklerinde ödenmelidir.

E-Zekatın Sıhhat Şartları

Zekat olarak yapılacak ödemenin sahih olabilmesi için şu iki husus önemlidir.

1-Niyet²⁷. Zekat mâlî bir yardımlaşma olması yanında, dinimizin emrettiği temel ibadetlerdendir. İbadetlerde ise, niyet şarttır.

Zekat mükellefi, malının zekatını öderken, ya da malından zekat olarak vereceği miktarı ayırırken, buna niyet etmelidir. Zekat niyetini taşımaksızın, şahsın yoksul ve muhtaçlara yapacağı yardımlar, birer nafile sadaka olarak değerlendirilirse de, bu tür harcamalar, zorunlu sadaka olan zekat yükümlülüğünü düşürmez.

Ancak, zekat verilirken, **‘bu benim zekatımdır’** denmesi gerekmez. Özellikle, böyle bir ifade, yardım edeceği şahsı kıracak, rencide edecekse, bundan kaçınılması Kur’an’ın da emridir²⁸.

2-Temlik²⁹: Zekatı, ona ehil olanlara vermek, onların mülkiyetine geçirmek (temlik) şarttır.

Burada iki yön mevcuttur. Birincisi, zekat fakirin mülkiyetine direkt olarak geçen bir mal olmalıdır. İkincisi ise, bu mal mülkiyeti kabul etmeli, zekat alan şahıs o mala hukukî malik olabilmelidir. Buna göre, zekat malı kendisine helal olmayan şahıs, bu mala malik olamaz. Bu mantık doğrultusunda, klasik dönemde, çoğunluğu oluşturan alimler, zekat malının mülkiyetine intikal etmesi gereği dolayısı ile, zekatın insana verilmesi gerektiğini savunarak, cami, okul, köprü gibi hayırlı işlere zekatın verilemeyeceğini belirtmişlerdir.

Ancak, günümüzde birçok araştırmacı, temlikin geniş manada anlaşılabilirliğini, buna göre, bu fondan farklı gruplar ve kurumlar için de zekat verilebileceğini savunmaktadırlar³⁰.

²⁷ Mevsılî, *el-İhtiyar*, I, 101.

²⁸ Konu ile alakalı ayet şöyledir: **“Ey inananlar, malınızı gösteriş için hayra veren, gerçekte Allah’a ve ahiret gününe inanmayanlar gibi, başa kakmak ve eziyet etmek suretiyle yaptığınız hayırlarınızı iptal etmeyin...”** Bakara, 2/264.

²⁹ Mevsılî, *el-İhtiyar*, I, 101.

³⁰ Görüş sahipleri hakkında bilgi için bkz. Erkal, a.g.m., IV, 567; Komisyon, *İlmi-hal*, I, 439.

II-ZEKAT MALLARI VE ÖDEME ŞEKİLLERİ

Zekat mallarını; hayvanlar, ziynet eşyaları, paralar, toprak ürünleri, ticaret malları ve gelir getiren mallar şeklinde ele alarak incelemeyi uygun görmekteyiz.

A-Hayvanların Zekatı

Hız. Peygamber, yılın çoğunu otlaklarda otlayarak hayatını sürdüren (*sâime*) evcil hayvanların zekata tabi olduğunu belirtmiştir³¹.

Hayvanlarda belirtilen nisap miktarları şöyledir:

Koyun: 40 taneden 1 koyun zekat verilecektir.

Sığır: 30 taneden 2 yaşına girmiş 1 dana verilecektir.

Deve: 5 taneden 1 koyun zekat olarak verilecektir.

Keçi, koyun gibi; manda da zekat nisabı açısından sığır gibidir. Bu sayılardan az olan hayvanlardan zekat gerekmemektedir. Hayvanların sayıları arttıkça, zekat olarak verilecek hayvanların özelliği ve sayısı da artış göstermektedir. Konu, gerek hadis kaynaklarından³², gerekse ilmihal kitaplarından takip edilebileceği için, zaman ve mekandan tasarruf amacıyla, burada teferuattan kaçınılmıştır.

Ticareti yapılmak için beslenen besi hayvanları, ticaret malı sayılmakta, zekat için bunların sayısına değil, kıymetlerine itibar edilmektedir.

Hayvanların zekatları, nisap miktarına ulaştıktan 1 yıl sonra ödenir.

Nisap miktarında sığırı bulunmakla birlikte, zekat olarak ödeyecek özellikte sığırı bulunmayan şahıs, zekat olarak bu sığırın parasını ödeyebileceği gibi, daha üstün özelliklerde (yaşta) bir sığır vererek, fiyat farkını geri alabilecektir.

Zekat olarak ödenecek hayvanın, sürünün en iyisi olması şart olmamakla birlikte, en zayıf ve çelimsizinin verilmesi de uygun görülmemiştir. Zekat ödemesi yapılırken, hem zekat mükellefi hem de zekat alıcısı düşünülerek, orta yol tavsiye edilmiştir. Kur'an'da bu konuda çizilen ilke şöyledir: **“Siz verildiğinde, gönül hoşnutluğu ile kabul edemeyeceğiniz şeyleri vererek hayır yapmaya kalkışmayın”**³³.

B-Ziynet Eşyalarının Zekatı

İnsanlar fitraten bazı kıymetli madenleri süs eşyası olarak kullanmaya meyilli yaratılmışlardır. Özellikle kadınlar, bu tür takılara daha çok rağbet göstermektedirler.

³¹ Buhari, *Zekat*, 33, 34; *Sirkat*, 2; Ebu Davud, *Zekat*, 5; Nesai, *Zekat*, 5.

³² Hayvanların zekat nisaplarının açıklandığı uzunca bir hadis için bkz. Buhari, *Zekat*, 33, 34; Ebu Davud, *Zekat* 5.

³³ *Bakara* 2/267.

Ziynet eşyalarının zekatları konusunu şöyle sınıflandırarak anlatmak mümkündür.

a-Ticaret için olmayan altın ve gümüş dışındaki ziynet amaçlı olarak kullanılan madenler zekata tabi değildir. Çünkü, bunların zekatı ile ilgili bir nass bulunmadığı gibi, bunlar, takı olarak bulunduranın elinde artmamaktadır.

b-Altın ve gümüşü erkekler ziynet olarak bulunduruyorsa, erkeğin bunlarla süslenmesi doğru olmamakla birlikte³⁴, nisap ölçüsüne ulaşmışlarsa, bunların 1/40 oranında zekatı verilir.

c-Altın ve gümüş madeni evlerde kap-kaçak olarak bulunduruluyorsa, bu tür kullanımlar haram olmakla³⁵ birlikte, bunlar nisap miktarında iseler, 1/40'ı zekat olarak verilmelidir.

d-Kadınların takı olarak kullandıkları altın ve gümüşe gelince, kadınların bu tür takılar takmaları ittifakla mübah olmakla³⁶ birlikte, bu takıların zekata tabi olup olmadıkları hususu tartışılmıştır.

aa-Şafii, Malikî ve Hanbelîlerden oluşan çoğunluğun görüşüne göre³⁷, kadınların kullandıkları altın ve gümüş takıları zekata tabi değildir. Bu grup içinde bulunan Şafiiler'in görüşünde şöyle bir detay mevcuttur. Onlara göre, kadınlar için, 200 miskal (850 gr)'e kadar olan takılar zekattan muaf ise de, fazlasından zekat gereklidir. Yine onlara göre, elde bulundurulan takılar takınılmayıp, tasarruf amaçlı saklandığında, zekatları verilmelidir.

bb-Hanefî fıkıh ekolü hukukçuları ise³⁸, kadınların altın ve gümüşten oluşan takılarının da zekata tabi olduğu görüşünü benimsemişlerdir.

Konuyu etraflı bir şekilde inceleyen, muasır araştırmacılardan **Yusuf el-Kardâvî**, kadınların altın ve gümüş takılarından zekat gerekmeyeceği şeklindeki görüşü tercih etmektedir³⁹.

³⁴ Bkz. Buhari, *Libas*, 30; Nesai, *Zine* 49; İbn Mace, *Libas* 19.

³⁵ İbn Rüşd, *Bidaye*, I, 309; Hattabi, Hamid b. Muhammed, *Mealimü's-Sünen*, Beyrut 1991, II, 15.

³⁶ Nitekim Aişe (r.a.)'den rivayet edilen bir hadis bunu doğrulamaktadır. Bkz. Ebu Davud, *Zekat* 4.

³⁷ Muvattâ, *Zekat* 5; Hattabi, *Mealimü's-Sünen*, II, 15; Sanânî, Muhammed b. İsmail, *Sübü'lü's-Selam*, Beyrut ts., II, 614,615.

³⁸ Mevsilî, *el-İhtiyar*, I, 110; Meydânî, Abdülğani el-Ğanimi, *el-Lübab*, Dersaadet ts., I, 150.

³⁹ Kardâvî, *Fikhü'z-Zekat*, I, 229 vd.

C-Paraların Zekatı

Para, ya altın- gümüş gibi, bizâtihi değerli madenlerden yapılmıştır ki, bunlara gerçek para denir. Ya da, bunlar dışındaki madenler veya kağıtlardan basılmışlardır. Bunlar ise, hükmi para olarak bilinmektedir⁴⁰.

Günümüz dünyasında, gerek altın ve gümüş gibi madenler, gerekse hükmi para özelliği taşıyan kağıt- madeni paralar, hatta çek ve senetler birer servet göstergesi olmuşlardır. Dolayısı ile, belli miktarda paraya sahip olanlar da zekat ödemekle yükümlüdürler.

Paralardan zekatın gerekmesi için, bunların 81 gr. altının değerinde olmaları şarttır. Bu takdirde şahıs dinen zengin sayılmakta, bu parasının 1/40 (=0/0 2.5)'ını zekat olarak ödemesi gerekmektedir.

200 dirhem gümüşü (560 gr) bulunanın, 1/40 oranında zekat ödemesi gerekmekte ise de, bugün fiyat politikası gümüşün aleyhine olduğu için, diğer paraların zekatı gümüş esas alınarak hesaplanmamalıdır.

Bu anlatılanlar ışığında şöyle bir örnek verebiliriz. Temel ihtiyaçları ve borçları dışında, 81 gr altının parasal değeri ölçüsünde, Türk Lirası, Euro'su, Amerikan Doları vb. parası bulunan şahsın, bu serveti üzerinden bir yıl geçince, parasının 1/40 (=0/0 2.5)'ını zekat olarak ödemesi gerekir.

Paraların zekatı hesaplanırken, hepsinin altın cinsinden değeri bulunur ve sonuçta çıkanın 1/40'ı zekat olarak verilir.

D-Alacakların Zekatı⁴¹

Alacakların zekata tabi olup olmadığı, tabi ise, nasıl ödeme yapılacağı tartışılmıştır. Konu hakkındaki görüşlerin şöyle ifade edilmesi mümkündür.

1-Çoğunluğu oluşturan alimler, alacakların da, şahsın mal varlığına dahil olması nedeniyle, zekata tabi olduğunu söylemişlerdir.

Bu gurubu oluşturan alimler, alacağın zekatının ödenmesinin şekli hususunda görüş ayrılığındadırlar. **Bir kısmına göre**, sağlam alacağın, sahibi tarafından her yıl zekatı verilmelidir. **Alacak zayıf** olup, alınma ihtimali düşükse, alıncaya kadar zekat ödenmez. Alındığında, kimi alimler geçen senelerin zekatının verileceğini, kimileri yalnızca geçen bir yılın zekatının verileceğini söylerken, bazı alimler de, bu tür alacağın tahsil edilmesi ve üzerinden bir yıl geçmesi halinde, ancak zekat gerekeceğini belirtmişlerdir.

⁴⁰ Hakiki ve hükmi paralarla ilgili değişik değerlendirmeler için bkz. Dalgın, Nihat, " *İslam Hukukuna Göre Satım Sözleşmesi Açısından Mal Kavramı* ", OmuİFD, XI, 97-99

⁴¹ İbn Rüşd, *Bidaye*, I, 304; İbn Kudame, *el-Muğnî*, II, 444-446; Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 100; Bilmen, *Kamus*, IV, 113,114; Karaman, Hayreddin, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, İst. 1988, I, 147.

2-Hz. Aişe, İbn Ömer, İkrime, Ata ve Zahirî hukukçuları, alacakların zekata tabi olmadığını, yani, başkasının elinde olan alacak için, ne alacaklının ne de borçlunun zekat ödeyeceğini savunmuşlardır.

Zaman açısından bağlayıcı olup, özellikle de Türk Lirası gibi, her gün değer kaybeden bir para alacağı bulunan bir şahsın, borçlusu güvenilir de olsa, alacağını tahsil etmedikçe, zekat ödemesinin gerekip gerekmeyeceğinin, yukarıdaki görüşler ışığında, yeniden değerlendirilmesini gerekli görmekteyiz. Çünkü, bir taraftan bu alacağın **“zekat malının mülk-i tâm olması”** kriteri ile, diğer taraftan **“zekat malının artıcı olması”** kriteri ile uyumadığı görülecektir. Bilindiği gibi, her gün kıymeti düşen bir paranın, Allah rızası için borç verilmiş olması durumunda, paranın asıl sahibi tarafından çalıştırılıp nemalandırılma imkanı kalmamakta, ayrıca, borç veren müslüman, alacağını tahsil ettiği gün, parasının önemli bir miktar değer kaybettiği gerçeği ile karşı karşıya kalmaktadır. Böyle bir ortamda verilen borç paranın –karşı tarafın elinde bir borç olarak kaldığı sürece- zekatı hususunda, bu ikinci gurupta yer alan alimlerin görüşleri ile amel edilerek, Türk lirası alacağı olanın, alacağını tahsil etmedikçe, bu parası için zekat gerekmeyeceği, alacağını tahsil etmesi halinde ise, eline yeni geçmiş mal gibi, üzerinden bir yıl geçtikten sonra, zekat ödemesi gerektiği şeklinde bir sonuca ulaşmanın mümkün olacağı kanaatindeyiz.

Burada şu hususun altını çizmek isteriz: Bizim burada söz konusu ettiğimiz durum; yalnızca Allah rızası için, belirli bir süreye kadar, bir şahsa borç para verip, borcun ödendiği gün, borçludan, geçmiş döneme ait olarak, enflasyon farkının istenmediği, hatta, borçlunun sıkışık bir durumda bulunması sebebiyle, vaktinde borcunu ödeyememesi halinde, yine herhangi bir beklentisi olmadan, parasının değer kaybına da aldırmadan, sırf ona yardımcı olmak amacıyla, yeni bir zaman tanıma şeklinde gerçekleşen bir borç işlemidir. Bu durumun aksine olarak, hem borç verip, hem de ödeme zamanı gelince, paranın değer kaybetmesi halinde, enflasyon farkını da borçlusundan isteyen alacaklının alacağının zekattan muaf tutulması gerektiğini kastetmiyoruz. Bu durumda, birinci maddede yer alan görüş doğrultusunda hareket edilmesinin uygun olacağı düşüncesindeyiz.

E-Toprak Ürünleri ve Meyvelerin Zekatı

Toprak ürünlerinin zekata tabi olduğu konusunda görüş birliği vardır⁴². Çünkü, zekatın bu türü, ayet ve hadislerle sabittir.

Konu ile ilgili bir ayet şöyledir: **“Çardaklı ve çardaksız (üzüm) bahçeleri, ürünleri çeşit çeşit hurmaları, ekinleri, birbirine benzer ve benzemez**

⁴² Kurtubi, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi li ahkâmî'l-Kur'an*, Kahire 1994, VII, 100; Cassas, Ebu Bekir Ahmed b. Ali, *Ahkâmü'l-Kur'an*, Beyrut 1992, IV, 181.

biçimde zeytin ve narları yaratan O'dur. Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yiyin. Devşirilip toplandığı gün de hakkını verin..."⁴³.

Diğer bir ayet ise; "...sizin için yerden çıkardıklarımızdan infak ediniz..."⁴⁴ şeklindedir.

Konu hakkındaki mevcut hadislerden biri şöyledir: "**Nehir suyu ile ve yağmurla sulanan toprağın mahsulünden onda bir (öşür), hayvanlarla çekilen su ile sulanan toprağın mahsulünden ise, yirmide bir (nusu'l-öşür) zekat vardır**"⁴⁵.

1-Zekata Tabi Toprak Ürünleri

Klasik dönem İslam hukukçuları, zekattan muaf toprak mahsulü ve meyvenin bulunup bulunmadığı hususunu tartışmışlardır⁴⁶. Günümüz alimlerinin tercihe şayan bulduğu görüş; insanlar tarafından ekilip biçilen ve toplanan, ekonomik değeri olan bütün ürün ve meyvelerin zekata tabi olacağı şeklindeki Ebu Hanife'nin görüşüdür.

Bu görüş, hem genel anlamı Kur'an naslarıyla uyumlu, hem de, zekat yükümlülüğü açısından, zenginler arasındaki adaleti sağlayıcı bulunmaktadır⁴⁷. Buna göre; arpa, buğday, pirinç, mısır, şeker pancarı, çay, tütün, ayçiçeği, domates, biber, fındık, elma, portakal, üzüm... vb. bütün hububat, sebzeler ve meyveler zekata tabidir.

Hanefi ve Hanbeli hukukçuları, balın da toprak ürünü olduğu düşüncesi ile, baldan 1/10 oranında zekat verilmesini gerekli görmüşlerdir⁴⁸.

2-Toprak Ürünleri ve Meyvelerde Zekat Nisabı ve Oranı

a-Ürünlerin nisabını belirleyen hadis şöyledir: "**5 vesak (yaklaşık 650 kg)'tan az olan toprak ürünü için zekat yoktur**."⁴⁹

Bu hadisin delil olmaya elverişli sağlamlıkta olduğunu kabul eden çoğunluğa göre, ürünlerdeki nisap, yaklaşık olarak 650 kg.'dır. Bu ölçüden daha az ürünü gelen şahsın mahsul zekatı ödemesi gerekmez.

Ebu Hanife ise, ayetlerde böyle bir nisabın olmayışı, konuyu açıklayan hadislerle, genel anlamı zekat ayetlerinin çelişki halinde bulunduğu gerekçe-

⁴³ *Enam*, 6/141.

⁴⁴ *Bakara*, 2/267.

⁴⁵ Müslim, *Zekat* 1; Ebu Davud, *Zekat* 12; Nesâî, *Zekat* 25.

⁴⁶ Konu hakkındaki tartışmalar ve delilleri için bkz. Merğînânî, *el-Hidâye*, I, 109; İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 547 vd.; Sanânî, *Sübülü's-Selam*, II, 610 vd.

⁴⁷ İbn Rüşd, *Bidaye*, I, 312. Bu görüşün delilleri hakkında bilgi için bkz. el-Kardâvî, *Fıkhu'z-Zekat*, I, 355-360.

⁴⁸ Mevsûlî, *el-İhtiyar*, I, 114; İbn Kudame, *el-Muğni*, II, 579.

⁴⁹ Buhari, *Zekat*, 32, 42; Müslim, *Zekat*, I; Ebu Davud, *Zekat* II; Tirmizi, *Zekat*, 7.

siyle, kendi usulü doğrultusunda, ihtiyatlı davranarak, az çok bütün ürünlerden zekatın gerekli olduğunu savunmuştur⁵⁰.

Balın zekata tabi olduğunu kabul edenler, nisabı hakkında tartışmışlardır. Ebu Hanife, balda da nisabı şart koşmazken, Ebu Yusuf, ölçekle ölçülen toprak ürünlerinin en ucuzunun nisap miktarının değerini bal için nisap olarak belirlemiştir. Buna göre, balın nisabı, 650 kg. arpa değerindeki miktardır.

b-Ürünlerden gerekli olan zekat oranı bir hadiste şöyle belirlenmiştir. “Ürün, yağmur suyu veya ırmak suyu gibi, doğal kaynaklardan sulanmışsa, 1/10 oranında (öşür) zekat verilir. Arazi, doğal su kaynaklarından değil de, elle, araba ile veya başka araçlarla su taşıyarak sulanmış ise, bu taktirde, 1/20 (nisfu’l-öşür) zekat verilir”⁵¹.

Klasik dönem İslam hukukçularından bazıları, ürünün yetiştirilmesi ve hasadı sırasındaki diğer masrafların zekat hesaplamada dikkate alınmayacağı (zekatın düşürülmeyeceği) görüşündedirler. Bazı sahabe ve tabiun müctehitleri ile, Ahmed b. Hanbel’e göre, ürün sahibinin ürünü/meyveyi yetiştirmek için yaptığı masraflar, henüz ödenmemiş bir borç halinde ise, önce bu borçlar ödenir, sonra kalanın zekatı verilir. Mahsulün yetiştirilmesi için yapılan harcamalarla ilgili borçlar, mahsulün hasadı öncesinde ödenmişse, bu taktirde, zekat ödenirken, tekrar masrafların düşülmesi doğru olmaz. Çünkü, onlara göre, zaten sulamanın özel imkanlarla yapılmasının verdiği sıkıntı sebebiyle, Hz. Peygamber üründe zekat nisabını 1/10 yerine 1/20 olarak tespit etmiştir. Yani, ürün sahibi için gerekli kolaylık, bu şekilde sağlanmıştı. Buna ilaveten, ürün için yapılan diğer masrafların da düşülerek, zekatın hesaplanması, delilsiz bir tasarruf olur ki, bu caiz değildir.

Tabiun müctehitlerinden Ata’ya göre ise, mahsulün yetiştirilmesi amacıyla oluşan borcun ödenmiş olup olmamasına bakılmaksızın, mükellef önce mahsulün yetiştirilmesi için harcadığını düşer, geri kalanı nisap miktarında ise, zekatını verir, mahsulün geri kalanı nisap miktarına ulaşmıyorsa, bu mahsulden zekat ödemez⁵².

Muasır araştırmacılar arasında ise, bu konuda iki farklı yaklaşım görülmektedir. İlkine göre; günümüzde arazilerin sulama masraflarından ziyade, gübre, mazot ve işçilik, ilaçlama gibi masraflarının önemli harcama yekûnünü tutması nedeniyle, genelde ürün zekatının 1/20 olarak hesaplanması savunulmaktadır⁵³.

⁵⁰ Mevsili, *el-İhtiyar*, I, 113.

⁵¹ Buhari, *Zekat*, 55; Tirmizi, *Zekat*, 14; Ebu Davud, *Zekat*, 12; Nesai, *Zekat*, 25.

⁵² Bkz. Mevsili, *el-İhtiyar*, I, 114; İbn Kudame, *el-Muğni*, II, 556; İbn Hazm, *el-Muhalla*, IV, 66; Şirbînî, *Muğni’ı-Muh tâc*, I, 385; Erkal, Mehmet “ *Öşür* “, *Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, III, 556 .

⁵³ Bkz. Komisyon, *İlmihal*, I, 447.

İkinci yaklaşıma göre ise, toprak ürünleri ve meyvelerin yetiştirilmesi için yıllık olarak ürüne harcanan masraflar düşüldükten sonra, doğal kaynaklardan sulanan ürünlerden 1/10, özel imkanlarla sulanan ürünlerden 1/20 oranında zekatın hesaplanacağıdır. Buna göre, hem ürün için yapılan masraflar zekat matrahından düşmekte hem de sulama şekline göre, nisap miktarı değişmektedir.

Bu ikinci yaklaşım Yusuf el-Kardavi tarafından detaylı bir şekilde delillendirilmiş ve savunulmuştur. Kanaatimizce, bu görüş tercihe şayandır.

Kiralanan araziden elde edilen ürünün zekatı, çoğunluğun görüşüne göre, kiracı tarafından ödenmelidir⁵⁴.

Toprak ürünlerinin zekatını ödeme vakti, mahsülün hasat edildiği zamandır. Meyveler ise, toplandıklarında zekatı verilir⁵⁵.

Ürünlerin zekatı, İslam alimlerinin çoğunluğuna göre, ürünün kendinden verilmelidir. Hanefiler ise, genel ilkelerini burada da uygulayarak, ürün zekatının ürünün kıymetinden de verilebileceği görüşündedirler⁵⁶.

Muasır araştırmacılar, kolaylık getirmesi ve fakirin ihtiyacına daha fazla cevap vermesi nedeniyle, bu konuda Hanefilerin görüşünü tercihe şayan bulmaktadır⁵⁷.

3-Toprak Ürünlerinin Zekatında Toprağın Statüsünün Etkisi

Ayet ve hadislerde, toprak ürünlerinden zekat alınması için, toprağın belli bir statüde bulunmasının gerekli olduğu şeklinde bir kayda rastlanmaz. Ancak, İslam hukukçularına göre, toprağın statüsü, bu toprağın mahsülünden alınacak zekat veya verginin belirlenmesini yakından ilgilendirmektedir.

Toprak (arazi) çeşitleri şöyledir: ⁵⁸

Arazi-i haraciyye: Müslümanlar tarafından, silah zoruyla fethedildiği halde, eski gayr-i müslim ahalisi elinde bırakılan, veya hariçten getirilen gayr-i müslim ahaliye temlik edilen veya sulh yoluyla fethedilip de bir vergi konarak, gayr-i müslim ahalisine terk olunan arazidir.

Arazi-i memleket: Müslümanlar tarafından fethedilse de, kimseye temlik edilmeksizin, süresiz olarak, bütün müslümanlar için tutulan arazilerdir. Bu tür arazilere arazi-i emiriyye, arazi-i milliye de denir.

⁵⁴ İbn Hazm, *el-Muhalla*, IV, 66; Karaman, *Günün Meseleleri*, I, 155; Bilmen, *Kamus*, IV, 115; Zuhaylî, *Ansiklopedi*, III, 320.

⁵⁵ Zuhaylî, *Ansiklopedi*, III, 320.

⁵⁶ Geniş bilgi için bkz. Serahsi, *el-Mebsût*, II, 156; Malik, *Muvatta*, Zekat 12; Mevsilî, *el-İhtiyar*, I, 110; Meydani, *el-Lübab*, I, 146.

⁵⁷ Örneğin bkz. Zuhaylî, *Ansiklopedi*, III, 346.

⁵⁸ Bilmen, *Kamus*, IV, 73.

Arazi-i öşriyye: Vaktiyle müslümanlar tarafından fethedilip, mücahitlere veya diğer müslümanlara temlik edilmiş arazilerdir.

Çoğunluğu oluşturan hukukukculara göre⁵⁹, arazinin statüsünün toprak mahsüllerinden alınacak zekata (öşre) herhangi bir etkisi yoktur. Yani, her tür toprağın ürününden öşür gerekir. Örneğin, toprak haracî arazi olup, sahibi müslüman ise, hem haraç adı verilen toprak vergisini, hem de bu topraktan çıkan ürünün zekatını (öşrünü) verecektir.

Hanefî hukukçularına göre⁶⁰ ise, ancak öşrî araziden yetişen üründen zekat alınır. Öşrün farz oluşunun bir şartı da, toprağın öşür arazisi olmasıdır. Hanefîlere göre, örneğin müslüman bir kimse, haraç toprağını ister sahip, ister mutasarrıf olarak eksin, sadece haraç vergisi vermekle yükümlü olup, aynı topraktan çıkan üründen, ayrıca zekat gerekmez.

Hanefî fıkıh kitaplarında Türkiye, Suriye, Mısır ve Irak topraklarının harac arazisi olduğu , dolayısı ile, bunların öşre tabi olmadığı zikredilmekle birlikte, bu görüş, onların aynı topraktan aynı sebeple iki ayrı verginin tahsil edilemeyeceği prensibini benimsemiş olmalarından kaynaklanmaktadır. Gerçekten de, aynı araziden ve aynı sebep altında iki ayrı vergi tahsil etmek, vergi adaleti yönünden tartışmaya açık bir konudur.

Bugün için bu topraklar müslümanların mülkü olduğu ve –en azından ülkemiz itibarıyla- haraç vergisi alınmadığından, Hanefî mezhebinin ilkelelerine göre de, farz oluşu nasla sabit olan zirai mahsül zekatı verilmelidir⁶¹.

F-Ticaret Mallarının Zekatı

Ticaret malı; ticareti yapılmak amacıyla elde bulundurulanan her şeydir. Bir malın ticaret malı olma özelliğini kazanmasında, mal sahibinin niyeti ve ameli önem arz etmektedir. Örneğin, kârlı bulunduğu anda satmaya niyet ederek, kullanmak üzere bir mal satın alan kimsenin bu malı ticaret malı sayılmaz. Öte yandan, otomobil galerisi işletip, elinde 10 adet otomobil bulunduran kimsenin, bunları zaman zaman kullanması, bunları ticaret malı olmaktan çıkarmaz. Ancak, bu otomobillerden birini satmamaya niyet edip, karar verdiği an, o maldan ticaret malı olma özelliği kalkar.

Ticaret mallarının zekata tabi olduğuna delil olarak gösterilen ayet şudur: **“Ey iman edenler! Kazandıklarınızın temizlerinden ve sizin için yerden çıkardıklarımızdan infak edin...”** ⁶². Ayette geçen “kazandıklarınızın

⁵⁹ İbn Kudame, *el-Muğnî*, II, 576; Bilmen, *Kamus*, IV, 82-85.

⁶⁰ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 114.

⁶¹ Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Kandehlevî, *Evcezü'l-Mesâlik*, V, 236 vd.; Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, VIII, 260; Nevevî, *Şerhü Sahîh-i Müslim*, VIII, 48 vd.; Şevkânî, *Neylû'l-Evtâr*, IV, 190 vd. ; Komisyon, *İlmihal*, I, 448.

⁶² *Bakara* 2/267.

temizleri ibaresi, çoğu alim tarafından, “*ticari yolla elde edilen kazanç*” olarak anlaşılması⁶³ nedeniyle, bu ayet ticaret mallarının zekatı için delil görülmüştür.

Konu ile ilgili bir hadis şöyledir: “*Semüre b. Cündeb (r.a.) anlatıyor: Rasulüllah (a.s) bize, alışveriş için edindiğimiz şeylerden zekat vermemizi emrediyordu*”⁶⁴.

İslam alimleri, bu ve benzeri nasları delil getirerek, ticaret mallarının zekata tabi olduğu görüşünü benimsemişlerdir⁶⁵. Hatta bu konuda icma’ın bulunduğu bile **nakledilmiştir**. Bununla birlikte, gerek ilk dönem alimlerinden, gerekse çağdaş araştırmacılardan bazıları ise, ticaret mallarının zekata tabi olmadığı görüşündedirler⁶⁶.

a-Ticaret Mallarında Nisap

Ticaret mallarının kendileri değil, parasal karşılıkları, 81 gr altının değeri kadar olduğunda, bu ticaret malından 1/40 oranında zekat vermek gerekmektedir.

Ticaret mallarının zekatı yıl sonunda ödenmektedir. Bu nedenle, nisa-bın sene başında mı, sonunda mı gerekli olduğu hususu tartışılmıştır. Konu hakkındaki tartışmaların burada verilmesi yerine, tercihe şayan bulduğumuz görüşü vermekle yetinmek istiyoruz. “*Ticarete başlarken, nisap miktarı kadar bir sermaye ile başlayan tüccarın, yıl sonunda, mevcut mal varlığından zekat ödemesi gerekir*”. Bu görüş, hem pratik hem de tüccar için kolaylık sunmaktadır. Buna göre, tüccar nisap miktarı kadar bir mal varlığına sahip olduğu günden itibaren, bir yıl geçtikten sonra, elindeki malvarlığından zekat verecek, bu bir yıl içinde, ticaret malında gerçekleşen artış ve eksilmelere itibar etmeyecektir.

b-Ticaret Mallarının Değerlendirilmesinde Dikkate Alınacak Fiyat

Bilindiği gibi, ticaret malının fabrika çıkış fiyatı, ticarethaneye mal oluş fiyatı, sözleşme sonrasında malın zamlanmış olması halinde, piyasa fiyatı ve tüketiciye satıştaki birim fiyatı olmak üzere, birden çok fiyatı bulunmaktadır. Ticarethanedeki mallar zekat için hesaplanırken, hangi fiyatın dikkate alınacağı hususu tartışılmıştır.

⁶³ Kurtubi, *el-Cami*, III, 322.

⁶⁴ Ebu Davud, *Zekat* 2 .

⁶⁵ Mevsili, *el-İhtiyar*, I, 112; İbn Rüşd, *Bidaye*, I, 331.

⁶⁶ Ticaret mallarının zekata tabi olmadığı hakkındaki görüş sahipleri ve delillerinin tartışıldığı bir çalışma için bkz. el-Kardavi, “*Çağdaş Uygulamada Ticaret Malının Zekatı*”, I. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, s. 472 vd.

Çağdaş araştırmacılarından **Yusuf el-Kardavî**, ticaret mallarının toptan satış fiyatı üzerinden hesaplanması gerektiğini savunur. Görüşünü, **“zekatın hem sermayeden hem de kârdan gerekli olduğu”** şeklindeki ilke ile delillendirmektedir.

Türkiye Diyanet Vakfınca hazırlatılan İslam İlmihali’nin yazarları ise, ticaret malının tüccara maliyetinin hesapta dikkate alınmasını gerekli görmüşlerdir.

Uzun zaman öncesinde satın alınmış olup, henüz satılmamış eski malları bulunan tüccar, bunların, zekat ödeyeceği dönemdeki maliyet fiyatından zekat matrahını hesaplamalıdır. Örneğin, 50.000.000 liraya 3 sene önce alınmış bir ticaret malından elde 3-5 tane kalmış ise, bu tür malın bugün tüccara maliyeti 250.000.000 lira ise, eski malları da bu fiyattan hesaplayarak, mal varlığını ortaya çıkarmalıdır.

Ticarethanedeki demirbaş mallar ve hizmet için bulundurulanan mallar zekata tabi değildir. Ancak, alınıp satılan yani, ticareti yapılan mallar zekata tabidir.

Tüccar, ticarethanedeki mallarını yukarıda belirtilen şekilde, parasal olarak değerlendirip hesapladıktan sonra, depolarında bulunan ticaret mallarını da sayar, ödeyeceği borçları çıkarır, sağlam alacaklarını da mal varlığına ekler, hatta, cebinde ve bankada bulunan parasını, altın, gümüş ve döviz gibi tasarrufu varsa, bütün bunları birbirine katarak hesap eder. Böylece, bütün olarak mal varlığını / ticari servetini ortaya çıkarmış olur. Bundan 1/40 oranında zekat öder.

Alış-verişi yapılmak için elde bulundurulanan senetler de (kambyo senetleri; çek, bono, poliçe gibi) ticaret malı özelliğinde olup, bu tür senet bulunduran şahıs, yıl sonunda elindeki senetlerin o günkü rayiç fiyatından 1/40 oranında zekat ödemelidir.

c-Ticaret Malının Zekatını Ödeme Şekli

Tüccar ticaret malını hesaplarken, çeşitlerine bakmaksızın, hepsinin parasal değerini toplamasının gerekli olduğu yukarıda belirtilmişti. Ticaret mallarının zekatı, ticaret malının kendisinden mi, parasal değerinden mi verilmesi gerekeceği hususu tartışılmıştır. Konu hakkındaki farklı içtihatları burada zikretmeksizin, İslam alimlerinin tartışmaları ışığında, burada şöyle bir sonuç değerlendirmesi yapmak mümkündür:

Zekat alacak şahsın, tüccarın elinde bulunan ticaret malına ihtiyacı varsa, zekat bunlardan verilebilir.

Bu özel durumun dışında tüccar, ticaret malının zekatını, tedavülde kullanılan para cinsinden ödemelidir. Çünkü, yoksulun neye ne kadar ihtiyaç duyduğunu en iyi olarak kendisi bilecektir. Kendisine para verildiğinde, öncelik sırasına göre, ihtiyacına bu parayı harcayacaktır. Aksi taktirde, hiç de ihtiyacı olmayan bir ticaret malının kendisine zekat olarak verilmesi ha-

linde, bir de onu paraya çevirmeye çalışacak, belki de çok ucuz bir parayla elinden çıkarmaya mecbur kalacaktır. Zekat olarak paranın verilmesi ise, zekat alanı bu tür sıkıntılardan kurtarmış olacaktır.

G-Gelir Getiren Şeylerin Zekatı

1-Hisse Senedi

Ticaret maksadıyla elde bulundurulanan hisse senetlerinin ticaret malı niteliği kazandığına yukarıda değinilmişti. Hissedar, yıllık kârından istifade etmek için, sanayi ya da ticari şirket hissesi senedi bulunduruyorsa, bunun zekatı biraz farklılık arz etmektedir.

Burada senet, ticaret malı olarak değil, gelirinden istifade etmek için elde bulundurulanan bir evrak olarak değerlendirilmektedir.

Şirketlerin halka arz ettiği hisse senetlerinde, o şirketin hem menkul hem de gayri menkul mal varlığının, hatta şirkette hizmet için bulundurulanan sabit ve zekattan muaf malların bile karşılıkları mevcuttur. Yani, örneğin 10 milyonluk bir hisse senedinin değerinin bir kısmı, şirketin zekata tabi mallarının karşılığı iken, bir kısmı da, şirketin zekattan muaf olan mal varlığının karşılığıdır. İşte hissedar, şirketten, hisse senedindeki nominal değer için, zekattan muaf mal varlığının değerinin ne kadar olduğunu öğrenebilirse, onu çıkararak, senedin zekat açısından değerini bulur, buna şirketin dağıtacağı kârı da koyarak, 1/40 oranında zekat verir. Ya da, aynı hesaplama yoluyla, vekaleten şirket de hissedarların zekatını verebilir.

Diğer bir görüşe göre, sınıî şirket hisse senetlerinin kendileri zekattan muaf olmakla birlikte, gelirlerinin 1/10 veya 1/20 oranında zekata tabi olması gerekmektedir⁶⁷. Bu görüşe göre, sınıî hisse senedi araziye benzetilmekte, dolayısı ile gelirleri de toprak ürünlerine kıyaslanarak, zekatı hesaplanmaktadır.

2-Gelir Getiren Menkul ve Gayri Menkuller

Kendilerinin alım- satım şeklinde ticareti yapılmaksızın, kullanılarak veya kiraya verilerek gelirinden istifade edilen otobüs, kamyon, otomobil gibi menkul veya fabrika, bina, han, hamam gibi gayri menkullerin zekatı hususları naslarda açıkça yer almamaktadır.

İslam fıkıh ekollerinin olduğu dönemde, bu tür gelir getiren şeylere fazlaca rastlanmaması sebebiyle, klasik kaynaklarımızda da bu tür eşyaların zekatı konusuna açıkça değinilmez.

Çağımız araştırmacılarının, bu tür malların zekatları hakkındaki görüşleri, farklı şekillerde yapılan kıyas içtihatlarına dayanmaktadır.

⁶⁷ Bkz, Mehmet Erkal, “Zekatla İlgili Bazı Meseleler”, I. Uluslar Arası Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi, s. 527 vd.

Kendilerinin alım-satımı yoluyla değil de, işletme-kullanma ya da kiraya verilmesi ile gelir getiren malların kendilerinin zekattan muaf oldukları hususunda İslam bilginleri ittifak halindedirler. Ancak, bunların gelirlerinden zekatın nasıl ödeneceğinde farklı görüşler oluşmuştur:

1-Bu gelir kaynaklarını toprağa, bunların gelirlerini de toprak ürünlerine benzetenler, toprak ürünlerinin zekatı gibi, bir zekat ödemeyi önerirler. Buna göre, elde edilen brüt gelirden 1/20, net gelirden 1/10 oranında zekat ödenir. Bu görüş; sanayi devrimi sonrasının ürünü olan araç-gereç ve fabrikaların toprağa benzememesi, bunların gelirlerinin bir kısmının bu araç-gereçlerin tamiri, boyası vb. ihtiyaçları için harcanma zorunluluğunun bulunması gibi nedenlerle eleştirilmektedir.

Bu eleştiriyi dikkate alanlar, bu araç-gereç ve gayrı menkuller için gerekli harcama düşüldükten sonra, yukarıdaki ölçülerde zekat ödeneceğini savunurlar.

2- Bu gelir kaynaklarından elde edilen gelirler, diğer zekata tabi mallarda olduğu gibi, mal sahibinin mal varlığını artırır. Farklı bir özellik taşımazlar. Dolayısıyla, sene boyunca bu gelir kaynaklarına harcanan masraflar, onlardan elde edilen gelirden çıkarıldıktan sonra, bunlardan kazanılan meblağ, diğer zekata tabi mallara ilave edilerek 1/40 oranında zekat ödenir.

Gelir getiren menkul ya da gayri menkullerin gelirlerinin zekatının, yıl sonunda verileceği, genelde kabul edilmiş bir görüşse de, ferdî harcamaların kamçılandığı, sanal ihtiyaçların fertlere, ailelere empoze edildiği günümüz dünyasında, bu tür gelirlerin zekatı yıllık hesaplanmakla birlikte, ödemesinin her ay yapılmasının, yoksullar için daha yararlı olduğu, bunun, çoğu zekat mükellefi için bir yük de olmadığı şeklindeki görüşü tercihe şayan bulmaktayız. Buna göre;

Örneğin, kiralık 3 dairesi olup bunları 150 şer milyona kiraya veren ve kendisi de 150.000.000 TL. emekli maaşı alan bir müslümanın şu şekilde zekat ödemesi uygun olacaktır.

3 (daire) x 150.000.000 = 450.000.000 (aylık) x 12 = 5,400 milyon (yıllık kira geliri). Her yıl bu dairelerin vergisine, boyasına vb. masraflarına 400 milyon lira harcamış olsun. Buna göre, kiradan elinde kalan 5.000.000.000 liradır. Aylık mutfak masrafı, sağlık vb. harcaması 300.000.000 lira olsun. $300 \times 12 = 3.600.000.000$ TL. Bu şahsın emekli maaşından $150.000.000 \times 12 = 1.800.000.000$ lira yıllık geliri vardır. Evinin zorunlu ihtiyacı için harcadığı 3.600.000.000.lirayı, kira geliri ve emekli aylığının toplamından çıkınca; $6.800.000.000 - 3.600.000.000 = 3.200.000.000$ lira yıllık net geliri kalır. Bu meblağ, 81 gr. altının değerinden çok olduğu için, kendisine 1/40 oranında zekat gerekir. Hesaplamalar sonrasında bu şahıs, yıl sonunda 80.000.000 lira zekat ödemelidir. Ancak, ödenecek olan zekat miktarını 12 aya bölerek, her ay yaklaşık 7.000.000 lira zekat ödemesi de mümkündür.

Dilirse, bu tür hesabı yaptıktan sonra, 80.000.000 olan zekatını, birden de verebilir. Görüldüğü gibi, özellikle, sabit gelirli müslümanların zekatlarını, yıl sonunda bir çırpıda verebilecekleri gibi, bu şekilde yıl sonunu beklemeden, yılın on iki ayına yayarak vermeleri de mümkündür.

Zekat miktarlarının büyük meblağlara ulaşması halinde, bu tür zekat ödemesi hem mükellef için kolaylık sağlayacak hem de zekat alıcıları/ ihtiyaç sahipleri için rahatlık olacaktır. Ayrıca, zekatın bu şekilde ödenmesi halinde, müslüman yıl boyunca zekat ödemenin, bir yoksula yardımcı olmanın sevincini tatmış olacaktır.

Çoluk çocuğunun geçimini sağladıktan sonra, az da olsa, aylık ücret alan sabit ücretliler veya serbest meslek erbabının da bu şekilde, zekatı hesaplayıp ödemeleri, zekat ödeme işlemini yıl boyuna yaymaları tavsiyeye şayan bir durumdur.

Modern devletler her türlü kazancı vergilendirmektedirler. Zekat ise, kazancın değil, servetin vergisidir denebilir. Çünkü zekatta, temel ihtiyaç için edinilen mal varlıkları zekattan muaf tutulduğu gibi, bir ailenin orta halli geçimi için gerekli olan zorunlu harcama miktarı kadar güvence de zekat dışı bırakılmıştır. Ancak, bu zorunlu temel ihtiyaç dışında servete sahip olanlardan, belli ölçüde, belli aralıklarla, yoksullara yardım etmeleri istenmiş ve bu yardım ibadetleştirilmiştir.

III-ZEKATİ ÖDEME SIRASINDA DİKKAT EDİLECEK HUSUSLAR

a-Para, altın- gümüş, ticaret malları ve hayvanların zekatı, nisaba malik olduktan sonra, bir kamerî yılın tamamlanması halinde ödenir. Ancak, bu tür malların zekatı, yıl dolmadan da verilebilir.

b-Zekat olarak verilecek hayvanın, sürünün en iyisi olması gerekmeyeceği gibi, en çelimsiz ve zayıfı olması da uygun değildir. Orta halli hayvanlar zekat olarak verilmelidir. Zekat olarak verilecek diğer mallarda da bu ilkeye dikkat edilmelidir.

c-Toprak ürünlerinin zekatı, ürünün hasadı zamanında verilir. Meyvelerin zekatı ise, toplanınca verilir. Yılda birden fazla elde edilen toprak ürünü veya meyvenin zekatı, her ürün alındığında verilir.

d-Zekata tabi olan para, hayvan ve sebze, zekat matrahını oluşturmak için toplanmaz. Bunlardan her biri ayrı ayrı kendileri için gerekli olan nisap ölçüsüne ulaşmadıkça zekat gerekmez. Ancak aynı cins sayılan, para, altın, döviz ve ticaret malları, parasal değer itibariyle birbirine katılarak toplanır, böylece zekat matrahı belirlenir.

e-Haklı ve geçerli bir sebep yokken, zekat ödemeyi zamanından sonrasına geciktirmek caiz olmaz. Bu hareket, hem Allah'ın hem de kulların hakkını ihlal etmek olur.

Ancak, zekat mükellefinin güç durumda bulunması, zekat ödenmesini bir miktar geciktirmeyi mazur kılabilir.

f-Çoğunluğun görüşüne göre, zekat ödeme vakti geldiği halde, zekatını ödemiş, bu sırada da ölmüş olan şahıstan zekat borcu düşmez⁶⁸. Mirasçılar, önce murislerinin zekat borcunu öderler, sonra kalan mirası paylaşırlar.

g-Zekatı ödeme yerleri bizzat Yüce Allah tarafından belirtilmiştir. Zekat mükellefi, bu görevini ifa ederken, zekat alması caiz olmayan şahıs ya da kurumlara zekatını vermemelidir. Hiç araştırma yapmaksızın zekatını birisine vermiş, sonra da onun zekat almaya layık olmadığı anlaşılmışsa, verilen zekat geçersiz olup, yeniden verilmesi gerekmektedir⁶⁹. Ancak, gerekli araştırmayı yaptığı halde, zekat mükellefi sonradan yanlış olduğunu anlarsa, tekrar zekat ödemesine gerek yoktur.

IV-ZEKATIN VERİLEBİLECEĞİ YERLER

Zekatın verilebileceği yerler, bizzat Yüce Allah tarafından belirlenmiştir⁷⁰. Bu konuda Hz. Peygamber'in şu beyanı dikkat çekicidir: *“Bir sahabi Hz. Peygamber’e gelerek, kendisine zekat fonundan bir şey vermesini istedi. Rasulullah ona şöyle dedi: Yüce Allah sadaka (zekat) lar hususunda ne Peygamberinin ne de bir başka şahsın söz söylemesine razı olmadı ve bizzat kendisi, zekatların sekiz sınıfa verilebileceğine hükmetti. Şayet sen bunlardan isen, sana hakkını vereyim”*⁷¹. Konu ile ilgili ayette, zekat alabilecek gruplar şöyle sıralanmaktadır. *“Sadakalar / zekatlar, Allah’tan bir farz olarak ancak, yoksullara (fakirlere), düşkünlere (miskinlere), zekat toplayan memurlara, gönülleri İslama ısındırılacak olanlara, kölelikten kurtulmak isteyen kölelere, borçlulara, Allah yolundakilere ve harçlıksız kalmış yolcuya mahsustur. Allah alim ve hakîmdir.”*⁷².

Ayette zikri geçen sınıflar hakkında biraz açıklamada bulunmanın faydalı olacağını düşünmekteyiz.

1-2. “Yoksullar ve düşkünler” şeklinde tercüme ettiğimiz ilk iki sınıf, Kur’an ifadesiyle *“fakirler ve miskinler”* dir.

⁶⁸ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-Müçtehid*, I, 307.

⁶⁹ Mevsili, *el-İhtiyar*, I, 122.

⁷⁰ *Tevbe*, 9/60.

⁷¹ Ebu Davud, *Zekat*, 23.

⁷² *Tevbe*, 9 / 60.

Hanefiler⁷³, ayette ifadesini bulan “*fakir*”i, ev ve eşyası gibi, aslî ihtiyaçlarını karşılayan malı olsa da, gelirleri ihtiyaçlarını karşılayamayan, nisap miktarından daha az malı bulunan kimse olarak anlamışlardır.

“*Miskin*” ise, onlara göre, hiçbir geliri ve malı bulunmayan kimsedir.

Maliki⁷⁴ fıkıh ekolü müçtehitleri de bu kavramlara benzer anlamlar vermişlerdir.

Şafii ve Hanbelilere göre ise, fakir miskiniden daha fazla ihtiyaç içinde olan kimsedir⁷⁵.

3. Zekat tahsildarları: İslam tarihinde, bir dönem, zekat devlet tarafından müslüman zenginlerinden alınır ve Kur’an’da zikri geçen sınıflara dağıtıldı. Bu işlem için memurlar tahsis edilmişti. İşte ayette, bu memurların maaşının da zekat fonundan verilebileceği belirtilmektedir. Buna göre, zekat toplayan memur, zengin birisi de olsa, maaşını zekat fonundan alabilmektedir. Yani, onlar buradan aldıklarını zekat / sadaka olarak değil, maaş olarak almaktadırlar.

4. Gönülleri İslam’a ısındırılmak istenenler (müellefe-i kulüp) : Bu kavrama şu anlamlar verilmektedir: Kalpleri kazanılmak, İslam’a ısındırılmak veya kötülüklerinden emin olunmak istenen, yahut müslümanlara faydalı olacakları umulan kişilerdir. Bu tanımlamaya göre, hem müslümanlardan hem de gayr-i müslimlerden bu sınıfa giren şahıslar olabilecektir.

İslam’ın ilk yapılanma yıllarında, kalpleri kazanılmak istenen, İslamî oluşuma engel olmalarından korkulan kişilere zekat fonundan pay, bu ayet gereğince verilmiştir.

Ancak, Hz. Peygamber’in vefatı sonrasında, bu pay sahiplerine zekat vermeye devam edilip edilmeyeceği tartışılmıştır. Kaynakların verdiği bilgiye göre, kendisine bu türden pay almak için gelenleri Hz. Ebu Bekir, Ömer(r.a)’e göndermiş, onun görüşünü alma ihtiyacı duymuştur. O ise; “***H. Peygamber İslam’a ısındırmak için size (zekattan) pay veriyordu. Bugün Allah dinini güçlendirmiştir. Müslüman kalırsanız kalırsınız, aksi halde***

⁷³ İbnü’l-Hümmam, *Fethü’l-Kadir*, II, 200.

⁷⁴ İbn Rüşd, *Bidayetü’l-Müçtehid*, I, 338.

⁷⁵ Şevkânî, *Neylû’l-Evtâr*, IV, 223; Bilmen, *Kâmus*, 4, 116-118.

⁷⁶ Hz. Ömer ve hukuki görüşleri ile ilgili araştırmaları bulunan Koçak, Hz. Ömer’in, müellefe-i kuluba verilen zekatı onlara vermemesinin söz konusu olmadığı, onun zekat dışında başka yardımlar türünden verilen şeylerin verilmesine engel olduğunu savunarak, müellefe-i kuluba zekattan pay verilmesi işlemini sona erdiren kimse olarak Hz. Ömer’in gösterilmesine itiraz etmektedir. Bkz. Koçak, Muhsin, *İslam Hukukunda Hükümlerin Değişmesi Açısından Hz. Ömer’in Bazı Uygulamaları*, Samsun 1997, s.49.

sizinle harb ederiz” diye görüşünü açıklamıştır. Bu görüşe, sahabe arasında karşı çıkan olmadığı ve böylece, sahabe icmaı ile, bundan böyle müellefe-i kuluba zekat fonundan ayrılan payın kesildiği bilinmektedir⁷⁷.

Bu uygulamayı göz önünde bulunduran Hanefi ve Maliki ekolü hukukçuları⁷⁸, Hz. Peygamber’in vefatından sonra, İslam’ın yayılması ve galip durumda bulunması nedeniyle, kendilerine ihtiyaç olmadığından, müellefe-i kulübün zekattan payının düştüğüne hükmetmişlerdir.

Çoğunluğu oluşturan İslam hukukçularının görüşü ise, bu payın kalkmayıp devamlı olduğu yönündedir⁷⁹.

Günümüz İslam hukukçularından bazılarının konu ile ilgili görüşleri ise şöyledir: Bir Kur’an hükmünün Hz. Peygamberin vefatından sonra nesh ve lağv edildiği düşünülemez. Konu, toplumun sosyal ve siyasal yapısıyla, müslümanların böyle bir fon ayırmaya ihtiyaç duyup duymamasıyla ilgilidir. Müslümanların yanında yer almalarında büyük fayda görülen bazı gayri-müslim devletlere ve uluslar arası etkin kuruluşlara zekat dışı gelirlerden yardım yapılabileceği gibi, İslamı duyurmak ve yaymak amacıyla, müslümanlar tarafından yapılan her türlü tanıtım ve ikna faaliyetleri de bu fondan desteklenebilir. Aynı şekilde, yeni müslüman olanlara yardım edilerek, onların ülkelerindeki müslüman olmayanlara İslam sevdilir⁸⁰.

5. Köleler: Hürriyete kavuşmak için, efendisiyle belli bir miktar ödemede anlaşmış (**mükatep**) olmakla birlikte, kendi imkanlarıyla bunu ödeyecek gücü bulunmayan, köleler de zekat fonundan yardım alabilirler⁸¹. Görüldüğü üzere, İslam köleliği ortadan kaldırmak için değişik yollara başvurmuştur. Bunlardan biri de, zekat yardımı alarak hürriyetini satın almak isteyenlere bu kapının aralanmış olmasıdır.

6. Borçlular: İslam bilginleri bu terimle kimlerin kastedildiğinde farklı görüştedirler.

Hanefi hukukçuları, buradaki borçluyu; borcu olan ve borcundan başka nisap miktarı malı bulunmayan kimse olarak anlamışlardır⁸².

Çoğunluğu oluşturan hukukçular ise⁸³, ayette zikredilen borçluyu, borç nedeniyle fakir düşen kimseden daha geniş kapsamlı düşünmüşlerdir. Onlara

⁷⁷ Mevsili, *el-İhtiyar*, I, 118.

⁷⁸ Nitekim, bu sebeple Hanefi fıkıh kaynaklarında zekat verilecek yerler sayılırken “müellefe-i kulüp” istisna edilmiştir. Bkz. Mevsili, *el-İhtiyar*, I, 118; Meydani, *el-Lübâb*, I, 154.

⁷⁹ İbn Kudame, *el-Muğnî*, II, 526.

⁸⁰ Komisyon, *İlmihal*, I, 484

⁸¹ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 119

⁸² Nitekim kaynaklarda “fakir borçlu” olarak buna işaret edilmiştir. Bkz. Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 199; Meydânî, *el-Lübâb*, I, 155.

göre, iki tür borçlu vardır: Birincisi, kendi ihtiyacı için borçlanan kimsedir. Geçim masrafları, mesken edinme, tedavi masrafları, çocuğunu evlendirme gibi sebeplerle borçlanan kimseler bu gruba girer.

İkincisi ise ; toplumun menfaati için borçlanan kimsedir. İki aile veya iki köy halkı arasında kan veya mal davalarından dolayı çatışma çıktığında, fitne alevini söndürmek için, tarafları razı edecek malı vermeyi taahhüt edip, hiçbir karşılık beklemeyen kimse, bu sebeple borçlanırsa, bu borçluya zekat verilir. Bu itibarla, “ **ara bulmak için borçlanan kişinin borcu zekat fonundan ödenir, isterse bu kişi gayr-i müslim iki toplumun arasını bulmak için borçlanmış olsun**” denilmiştir.

Hayır kurumlarında hizmet ederken borçlananlar da, ara buluculuk yapmak için borçlananlar gibi görülebilir.

Kendi ihtiyacı için borçlanan kişiye zekat verilebilmesi için bazı şartlar gerekmektedir. Şöyle ki;

- a. Bu kimsenin nisap dışında, borcunu ödeyecek serveti bulunmayacak.
- b. Borçlu; içki, kumar ve zina gibi, dince yasaklanan bir haramı işlemek veya harcamalarında israfı kaçmak suretiyle borçlanmış olmayacak.
- c. Borcun süresi dolmuş olacak.
- d. Borç kul hakkından doğan bir borç olacak. Zekat, keffaret borcu gibi borç olmayacak.

7. Allah yolundakiler (fî sebilillah) : Bu ifadede de neyin kastedildiği tartışılmıştır. Kelime itibariyle “ Allah yolunda” şeklinde bir anlama gelen “fî sebilillah” ıstılahta iki farklı anlamda kullanılmıştır⁸⁴:

Birinci anlamı; İslam’ı yüceltmek için bilfiil cihadda (sıcak harp) bulunmaktır. Buna göre, savaş halinde olan mücahitlere zekat verilebilir.

İkinci anlamı ise; Allahın rızasına uygun ve O’na yaklaşmak amacıyla yapılan her türlü hayırlı iştir. Buna göre, Allah’ın rızasının hedeflendiği her işe, kuruma, müesseseye zekat fonundan pay ayrılabilir.

İşte bu farklı anlamları sebebiyle, “fî sebilillah payından” kimlere zekat verilebileceği tartışma konusu olmuştur.

Bazı İslam hukukçuları, bu fondan; yalnızca savaşa iştirak edenlere; veya yalnızca hac ve umre yapanlara, ya da ilim tahsil edenlere zekat verilebileceğini belirtirken⁸⁵, bir kısım hukukçu ise, cami, okul, hastane, köprü

⁸³ İbn Kudame, *el-Muğnî*, II, 508 vd. ; Hattabî, *Meâlimü’s-Sünen*, II, 54 vd. ; San’ânî, *Sübülü’s-Selâm*, II, 633 ; Zuhaylî, *İslam Fıkhu Ansiklopedisi*, II, 356 vd.

⁸⁴ Komisyon, *İlmihal*, I, 487.

⁸⁵ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, I, 119; İbn Kudame, *el-Muğnî*, II, 527.

yapımına ve her türlü hayır kurumuna, bu fondan ödenek ayrılabilceğini söylemişlerdir⁸⁶.

Sosyal güvenlik açısından zekat tekrar ele alınarak, bu payın kapsamının çağımızda ne şekilde çizilebileceğinin araştırılması çok faydalı olacaktır. Ayrıca, zekatların sağlıklı ve daha verimli şekilde dağılımını organize edecek kurumların oluşturulmasına yasalarımızda imkan sağlanmasının, zekatın daha verimli bir sosyal güvenlik hizmeti sunmasına ciddi katkısı olacaktır.

8. Yolcular(ibnü's-sebil) : Yol oğlu, yolcu, yola çıkan gibi anlamlara gelen “ibnü's-sebil”i ; yolculuk esnasında imkansızlık içinde kalmış, malına mülküne ulaşması imkansızlaşmış bulunan kimseler şeklinde anlamak mümkündür.

İnsanın karşılaşabileceği risklerden biri de, yolculuk halinde ortaya çıkabilir. Beklenmedik şekilde, yolculuk esnasında parası tükenen, evine değişik yollardan ulaşp, para göndertme imkanı bulamayan, parası çalınp yolda kalan kimselere, memleketlerine dönecek kadar zekat fonundan verilir. Tabii ki bu insanlar öncelikle, borç bularak bu sıkıntıdan kurtulmak istemelidirler. Ancak, tanımadık bir şehir ya da ülkede borç bulamadıklarında, zaruret hallerini sona erdirecek miktarda zekat alabilirler. Buna göre, bu tür insana borç vermeyi düşündüğü halde, parasının geri dönmesinden emin olmayan zengin, bu yolcuya zekatına mahsuben yardımda bulunabilecektir⁸⁷.

V-ZEKATIN VERİLEMEYECEĞİ YERLER

Zekat alamayacak kimselerin bir kısmı bizzat Hz.Peygamber tarafından belirtilmiş, bir kısmı da İslam hukukçularının içtihatları ile tespit edilmiştir. Şimdi bunları görelim.

1-Zenginler

Hz.Peygamber şöyle buyurmuştur: **“Zenginlerin ve vücut organları sağlam olanların sadaka/zekat alması helal değildir”**⁸⁸. Bu hadisin ışığı

⁸⁶ Örneğin, Enes ve Hasan el-Basrî, köprü ve yol yapımı gibi, sadakayı cariyelere zekat verilebileceği görüşündedir. Muasır araştırmacılarından bir kısmının da benzer görüşleri için bkz. Komisyon, *İlmihal*, I, 488.

⁸⁷ Zekatın verilebileceği yerler hakkında geniş bilgi için bkz., İbin Kudame, *el-Muğni*, II, 508 vd. ; İbn Rüşt, *Bidayetül-Müçtehid*, I, 338 vd. ; Hattabi, *Mealimü's-Sünen*, II, 54 vd. ; Azimâbâdi, *Avnül-Ma'bud*, V,38 vd. ; San'ânî, *Sübüllü's-Selam*, II, 633 vd. ; Şevkânî, *Neylül'Evtar*, IV, 223 vd. ; Kardavi, *Fıkhü'z-Zekat*, II, 544-694; Bilmen, *Kamus*, IV, 116-118; Zuhayli, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, III, 356-363; Komisyon, *İlmihal*, I, 477-490.

⁸⁸ Tirmizi, *Zekat*, 23; Ebu Davud, *Zekat* 24; Benzer bir rivayet için bkz.Nesai, *Zekat* 91.

altında İslam alimleri, zenginin, hem zorunlu sadaka olan zekatı, hem de nafile sadakaları alamayacağını benimsemişlerdir.

Ancak zengin, fakir ve yoksul müslümana verilmiş sadaka malından, onun hediye etmesi ya da zengine ikramda bulunması gibi durumlarda, yararlanabilir. Bu durumlarda zenginin yararlandığı mal, özellik değiştirmiş, ya hibe ya bağış veya borcun karşılığı olmuştur.

Nitekim bir hadiste, **“Şu beş sınıf dışında, zengin olanlara sadaka helal değildir. Bunlar; Allah yolunda savaş edenler, zekat toplama ile görevli olanlar, borçlu olanlar, parası ile sadaka malını satın alanlar ve fakir komşusu bulunan zenginler ki, fakire verilen sadakayı bu fakir komşusu zengine hediye ettiğinde ona helaldir”**⁸⁹ bu duruma açıklık getirilmiştir.

2- Çalışma Gücüne Sahip Olanlar

Bir önceki maddede zikredilen hadiste, “eli ayağı tutup, çalışabilecek güçte olanların” zekat alamayacağı belirtilmiştir.

İslam alimlerinin bir kısmı, hadiste zikredilen özelliklere sahip olan kişilerin fakir de olsalar zekat/sadaka alamayacaklarını benimsemişlerse de, Hanefi ekolüne mensup bazı müçtehitler⁹⁰, çalışıp kazanma gücüne sahip olsa da, en az 200 dirhem (yaklaşık 560 gr. gümüş) karşılığı bir şeye malik olmayanın sadaka alabileceğini belirtmişlerdir. Bu görüşün bugünkü ifadesi, temel ihtiyaçları dışında, nisap miktarı mala sahip olmayan şahıs zekat ve sadaka alabilir, demektir.

İslam’da temel prensip olarak, güç ve kudreti bulunanların sadaka beklemeleri yerine, çalışarak kazanmaları tavsiye edilmiş, sadaka ve zekat fonunun halkı tembellik ve ataletle yöneltmesine fırsat verilmemiştir. Nitekim, yukarıdaki hadis metnini de böyle yorumlamak mümkündür. Ancak, iş bulamadığı için, geçimini çalışarak, el emeği ile sağlama imkanı bulamayan, onurlu kimselerin de, içinde bulundukları hal geçinceye kadar, sadaka alabilmelerine imkan veren Hanefilerin görüşü, sosyal gerçeklerle daha çok örtüşmektedir. Bazı zaman ve zeminlerde, şahsın fiziki gücünün ekonomik olarak hiçbir değeri bulunmamaktadır.

3- Henüz Temyiz Çağına Gelmemiş Çocuklar

Hanefiler⁹¹, temyiz çağına ulaşmamış, yani 7 yaşından küçük çocuklara zekatın verilemeyeceği görüşündedirler. Buna göre, yedi yaşından büyük çocuğa, babasının ihtiyaç sahibi olması halinde, zekat verilebilir.

Şafii ve Malikiler ise⁹², zekat alabilmek için temyizi değil, buluğ (ergenlik) çağına gelmiş olmayı şart koşarlar.

⁸⁹ Muvatta, **Zekat** 17 ; Ebu Davud, **Zekat** 25.

⁹⁰ Kâsânî, **Bedai’us-Sanai**, II, 48.

⁹¹ İbn Âbidin, **Reddû’l-Muhtar**, II, 81-85.

Hanbeliler ise, konu ile ilgili bir hadisi delil göstererek, küçük çocuklara da zekat verilebileceğini savunurlar⁹³.

4-Müslüman Olmayanlar

Zekat, müslüman zenginlerden alınıp, yine müslümanların fakirlerine verilen maddi bir yardımdır. Nitekim konu ile ilgili hadiste⁹⁴ bu ifade açıkça yer almaktadır.

İslam alimleri, gerek “zekatın müslüman zenginlerden alınıp fakir müslümanlara dağıtılması gerektiği” anlamındaki rivayetlere dayanarak, gerekse, zekatın aynı zamanda bir ibadet olduğu, bunun da alan ve veren tarafın müslüman olması halinde söz konusu olabileceği düşüncesinden hareket ederek, zorunlu olan zekatın, müslüman olmayanlara verilmeyeceği kanaatine ulaşmışlardır. Yani, çoğunluk alimler tarafından benimsenmiş olan görüş; zekatın yalnızca müslümanlar arasında dağılımının yapılması gerektiği ve gayr-i müslim unsurların zekat alamayacakları şeklindedir⁹⁵.

5-Zekat Mükellefinin Yakın Akrabaları

Zengin müslümanlar, yardıma muhtaç olmaları halinde; anne, baba, dede ve nine gibi büyüklerine (usulüne) ve oğul, kız, oğlun ve kızın oğlu-kızı gibi çocuklarına (furuuna) zorunlu olarak nafaka ödemelerine rağmen, onlara zekat veremezler. Çünkü, bunlarla aralarında yakınlık/bakma yükümlülüğü ilişkisi mevcuttur. Zekatla ilgili bir kural şöyledir: Zekat ödeyen kişi, bu zekatından maddi menfaat beklememeli ve yararlanmamalıdır. Bir kimse fakir olan usul ve furûuna zekat verirse, nafaka borcundan kurtulması ile birlikte, miras gibi, bu zekatından yararlanmış olur. Yani, zekatı dolaylı şekilde kendisine dönmüş olur. İşte bu nedenlerle, zekat mükellefi usul ve furûuna zekat veremez⁹⁶.

6-Hz. Peygamber’in Yakınları

Hiz. Peygamber, farklı ortamlarda, sadakaların kendi aile efradına helal olmadığını belirtmiştir⁹⁷. İslam’ın ilk yıllarında, devlet gelirlerinden Hiz. Peygamber ailesine ve yakınlarına belirli bir miktar tahsis edilmişti. Onlar, kendi özel gayretleri yanında, devletten aldıkları bu yardımla geçimlerini sağlıyorlardı. Bu nedenle, Hiz. Peygamber, yakınlarının zekat fonundan bir pay almalarını yasaklamıştır⁹⁸.

⁹² Şirbini, *Muğni’l-Muhtac*, II, 112 .

⁹³ İbn Kudame, *a.g.e.*, II, 508, ayrıca bkz. Zuhayli, *Ansiklopedi*, III, 372. 373.

⁹⁴ Buhari, *Zekat 1*; Müslim, *İman 7*; Tirmizi, *Zekat 6*; Ebu Davud, *Zekat 5*.

⁹⁵ İbn Kudame, el-Muğni, II, 515, 516.

⁹⁶ İbn Kudame, el-Muğni, II, 509.

⁹⁷ Konu ile ilgili hadisler için bkz. Buhari, *Zekat 57*; Müslim, *Zekat 161*; Ebu Davud, *İmare 18-19*; Nesai, *Zekat 95*.

⁹⁸ İbn Kudame, el-Muğni, II, 518.

Hız.Peygamberin, gerek aile fertleri ve gerekse, yakın akrabalarına zekat almayı haram kılmasındaki hikmetler içinde, kendisi ve yakınlarını her türlü töhmet ve şaibeden uzak tutma isteğinin de bulunmuş olması muhtemeldir. Peygamber ailesine, devlet tarafından yapılan bu yardımın kesilmesinden sonra, bu aile fertlerinin de ihtiyaç sahibi olmaları halinde, zekat fonundan pay talep etme haklarının bulunduğu, genelde kabul edilmiştir. Günümüz açısından konuya bakıldığında, Peygamber soyundan gelmekle birlikte, yardıma muhtaç bir durumda bulunanlar, diğer fakir yada miskinlerden farklı bir değerlendirmeye tabi tutulmadan, kendileri zekat ve sadaka türü yardımları alabileceklerdir.

SONUÇ

Zekat, İslam dininin temel esaslarından olup, zengin müslümanlar için farz bir ibadettir. Aynı zamanda zekat, ayet ve hadislerle temelleri atılmış, İslam toplumunu kuşatan, kapsamlı bir yardımlaşma kurumudur. Müslüman zenginler, temel ihtiyaçları dışında kalan, artıcı malvarlıklarından, yılda bir kez %2.5 oranında bir bölümünü, Kur'an'ın öngördüğü yerlere, karşılıksız olarak, zekat niyeti ile vermelidirler.

Zekat malları; sâime olan evcil hayvanlar, her türlü paralar , ticareti yapılan her şey, toprak ürünleri ve meyveler olmak üzere, çok kapsamlıdır. Genel bir ifade ile, şahsın kendi veya aile efradının kullanımı için elde bulundurduğu eşyanın ve temel ihtiyaçları için kullanmak üzere ayırdığı para ve benzeri değerli maden ve kağıtların dışında, kişinin elinde bulunan ve ekonomik olarak, hakikaten veya hükmen artma özelliği bulunan bütün mallar, zekat malıdır.

Hangi mallardan ne miktar zekat alınacağı, nisap miktarının ne olduğu ve zekatın kimlere verilebileceği, bizzat Kur'an ve Sünnet tarafından belirlenmiştir.

Naslarda yer almayan, sanayi devrimi sonrası ortaya çıkan, yeni gelir kaynaklarının zekatı hususu ise, İslam hukukçularının içtihatları ile belirlenmeye çalışılmıştır. Konunun bu yönü ile ilgili hâlâ farklı içtihatlar üretilmektedir.

Günümüzde, zekat verme görevi, tamamen müslüman zenginlerin vicdanlarına bırakılmıştır. Bu haliyle, bu görevi eda etmeyene hukuki bir ceza öngörülüyorsa da, naslarda zekat ödemesini yapmayanlar cehennem azabı ile tehdit edilmişlerdir.

Müslüman zenginlerin, zekatlarını titizce hesaplayarak, zamanında ödemeleri; kendi malvarlıklarında bereketlenmeyi sağlaması yanında, yardım gören yoksulların, bir nebze maddi sıkıntılarından kurtulmalarını da sağlayacaktır. Öte yandan, zekat; mali piyasaların canlanması, sosyal barışın ve sosyal güvenliğin temini gibi, değişik açılardan, sosyal hayatımıza önemli katkılarda bulunacaktır.

KAYNAKÇA

- Akyüz, Vecdi, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, İstanbul, 1995.
- Ali Haydar, *Dürrü'l-Hukkâm Şerhu Mecellti'l-Ahkâm*, Beyrut, ts.
- Askalânî, Şihabüddin İbn Hacer, *Fethu'l-Barî Şerhu Sahihu'l-Buharî*, Beyrut, ts. (Beyrut 1300 hicride yayınlanan birinci baskıdan ofset)
- Aynî, Bedreddin Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetü'l-Kari Şerhu Sahihi'l-Buhari*, Beyrut,ts.
- Azîmâbâdî, Ebu't-Tib Muhammed Şemsül-Hak el-Azim el-Âbâdî, *Avnü'l-Ma'bud Şerhu Süneni Ebi Davud*, Medine 1968.
- Beşer, Faruk, *İslam'da Sosyal Güvenlik*, Ankara 1987.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslamiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul, ts.
- Cassas, Ebu Bekir Ahmed b. Ali, *Ahkâmü'l-Kur'an*, Beyrut 1992
- Dalgın, Nihat, “ *İslam Hukukuna Göre Satım Sözleşmesi Açısından Mal Kavramı* ” , OMUİFD, 1999 say. XI.
- Erkal, Mehmet, “ *Zekat*”, *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul 1997.
- Hattabi, Ebu Süleyman Hamid b. Muhammed, *Mealimü's-Sünen, Şerhu Sünen-i Ebi Davud*, Beyrut, 1991.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said, *el-Muhalla bi'l-Âsâr*, Beyrut ts.
- İbn Kudame, Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed, *el-Muğnî* (İbn Kudame el-Makdisi, *eş's-Şerhu'l-Kebîr*, ile birlikte) Beyrut, 1994.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanü'l-Arab*, Beyrut 1990
- İbn Rüşd el-Hafîd, Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelusî, *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*, Beyrut, 1992
- Karaman, Hayreddin, *İslam'ın Işığında Günün Meseleleri*, İst. 1988,
- el-Kardavi, *Yusuf, Fıkhu'z-zekat*, Beyrut 1980.
- “ *Çağdaş Uygulamada Ticaret Malının Zekatı*”, I. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi,
- Kandehlevi, Muhammed Zekeriyya, *Evcezü'l-Mesâlik ila Muvattai Malik*, Beyrut, 1989.
- Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr b. Mesud, *Bedâiu's-Sanâî fî Tertîbi's-Şerâî*, Beyrut, ts.
- Kastallâni, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed, *İrşadü's-Sâri li Şerhi Sahihi'l-Buhari*, Bulak, 1323.
- Koçak, Muhsin, *İslam Hukukunda Hükümlerin Değişmesi Açısından Hz. Ömer'in Bazı Uygulamaları*, Samsun 1997
- Komisyon, *I. Uluslararası İslam Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi*, Kombat Yayınları, Konya, 1997.

- Komisyon, *İbadet ve Müessese Olarak Zekat***, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984.
- Komisyon, *İlmihal***, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.
- Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi li Ahkâmî'l-Kur'an***, Kahire, 1994.
- Mergînânî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebu Bekr b. Abdülcelîl, *el-Hidaye***, el-Mektebetü'l-İlmiyye ts.
- Mevsîlî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd, *el-İhtiyar li Ta'lîli'l-Muhtâr***, İstanbul, 1980.
- Meydânî, Abdülğani el-Ğanîmî, *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitab***, Dersaadet ts.
- Miras, Kâmil, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi***, Ankara 1978.
- Muhammed ez-Zerkâ, *Şerhu'l-Kavâidi'l-Fıkhiyye***, Beyrut, 1989.
- Mübarekfûrî, Ebu'l-Alâ Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahim, *Tuhfetu'l-Ahvezî bi Şerhi Camii't-Tirmizî***, Medine, 1964 .
- Nevevî, Ebu Zekerîyya Muhyiddin b. Şeref, *Şerhu Sahih-i Müslim (Müslimin Sahihi ile birlikte)***, Beyrut, 1979.
- San'ânî, Muhammed b. İsmail el-Emir el-Yemenî, *Sübülü's-selam Şerhu Bulûğu'l-Merâm***, Beyrut, ts.
- Sehârenfûrî, Halil Ahmed, *Bezlü'l-Mechûd fi Halli Ebî Davud***, Beyrut, ts.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Sehl, *el-Mebsût***, Beyrut, ts.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Müntaka'l-Ahbâr***, Beyrut, 1980.
- Şirbînî, Muhammed el-Hatîb, *Muğni'l-Muhtâc ila Ma'rifeti Meânî Elfâzi'l-Minhâc, Daru'l-Fikr*** ts.
- Tahir b. Âşur, *İslam Hukuk Felsefesi***, terc. Vecdi Akyüz-Mehmet Erdoğan, İstanbul, 1988.
- Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Hüsîni, Tâcu'l-arûs**, Beyrut ts.
- Zuhaylî, Vehbe, *İslam Fıkhi Ansiklopedisi***, terc. Komisyon, İstanbul, 1992.

Some Consideration on the Rules of Zakat/Almsgiving

ABSTRACT

Almsgiving is a kind of charity which besiges the whole Muslim community besides its being a woship for rich Muslims. As is well known the rich Muslims %2.5 of their belongings by putting aside their essential needs from that belongings to the places and people which the Qur'an anticipates without hoping to take it back.

Every kinds of goods which has a character of increase economically. The Qur'an and the tradition of the Prophet Muhammad have already determined in which goods and in which rate rich Muslims need to pay their almsgiving. The question of paying almsgiving of new income sources which was not found in the Qur'an and the Traditon has been tried to be solved by the interpretations of Islamic Lawyers. In this issue the Muslim jurisds have been producing different views.